

Абдыбалиева К., Колпочбаева М. Б.

ЭЛИБИЗДИН ЭРТЕҢИНЕ СЕРП САЛЫП

Абдыбалиева К., Колпочбаева М. Б.

ВЗГЛЯД НА БУДУЩЕЕ НАРОДА

К. *Abdybalieva, M.B. Kolpochbaeva*

A VIEW AT THE FUTURE OF THE PEOPLE

УДК: 615.83

Макалада келечек муундарды окутуу жана аларга тарбия берүү маселеси каралган. Бул маселе жүйөөлүү өңүттөн чечилген. Негизги ой этнопедагогикага байланган. Педагогикалык түшүнүктөр геометриялык жана физикалык терминдерге шайкеш берилген.

Негизги сөздөр: табигый фактор, тарбия фактору, чаржайыт фактор, «өнүгүү үч бурчтугу», «өсүү пирамидасы», көңкү кыргыз, этнопедагогика, гиподинамия, стресс, ашыкча жүк, ген, ок айлампа, казат, тең салмоор күч.

Статья посвящена вопросам обучения и воспитания молодого поколения. Рассмотрен системный подход к проблеме обучения и воспитания. Затрагиваются вопросы этнопедагогика. Педагогические понятия объясняются аналогично с понятиями геометрии и физики.

Ключевые слова: природный фактор, воспитательный фактор, фактор хаоса, «треугольник развития», «пирамида роста», древние кыргызы, этнопедагогика, гиподинамия, стресс, дополнительная нагрузка, гены, рычаги, крестный поход, равнодействующая сила.

The article is devoted to the education and upbringing of the younger generation. Considered the systematic approach to the problem of training and education. It is involved the Ethnopedagogics aspects. The pedagogical concepts are explained the similarly of the concepts of geometry and physics.

Key words: natural factor, educational factor, chaos factor, "triangle of the development", "growth of the pyramid", the ancient Kyrgyz, ethnopedagogics, lack of exercise, stress, extra load, genes.

Адам Ата жаралып, Обо Эне менен биргелешип, «түтүн булатып», урук улай баштагандан тарта эле, өз келечеги, болгондо да үмүттүү, изги, жарык болочогу тууралуу «баш катырып» келет. «Алгач Сөз болгон...» - деп айтылгандай, биринчи ошол Сөзгө маани-маңыз куйган, ал эми Сөз өзү ага сыртынан кутуча, алкак болгондой, адегенде Ой туулган эмеспи. Ой, андан чыкты жаңы, нукура идеяларга таянып, аларды улай, алардын түздөн-түз түрткүсү, жардамы менен өнүгүп-өсүүнүн жолу чабылат, анык нугу түшөт, түптөлөт.

Адам баласы жаратылыштан биологиялык өзгөчө түр болуп, коомдо социум – инсан катары өз «МЕНине» ээ боло баштаган күндөн бери эртеңине көз жүгүртүп, ой жиреп, болочок муунга максат артып, топтогон бардык тажрыйбаны эң жакшы жагдайларга үлөштүрө, жашоо улап келет.

Жаш муунду өстүрүүдө педагогика илими назариятка таянып, иш жүзүнө ашырууда үч максатты

көздөйт: жаштарга татыктуу билим берүү; жаштарды туура, ынанымдуу тарбиялоо; жаштарды туш-тараптан өнүктүрүү.

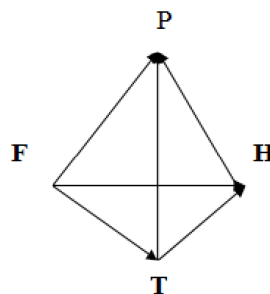
Бул үч багытты жандуу алга бирдей деңгээлде жана бир учурда алып кетүү - татаал иш. Анын үстүнө коомдо чыныгы, нагыз, толук кандуу орду бар инсанды калыптандыруу процессине педагогикага кошумча болуп, психология, философия, медицина жана башка илимдери кол кабыш кылуусу – турмуш-тиричилик, жашоо маңызы талап кылган зарылдык.

Педагогикалык илимий адабиятта каралып жүргөндөй [1], жаш муундун прогрессивдүү процессине үч фактор негиз болуп, анын жүрүшүн аныктай:

- табигый (F - fisics) фактор, - бул жаратылышы, биологиялык түзүмү;

- тарбия берүү, окутуу менен бирге (T-traiding) фактору - өспүрүм ата-энеден, мектептен, кийин жождордон, жамааттан туура, түз, пландуу түрдө алып жүрөт;

- чаржайыт таасир этүү (H – haos) фактору – айлана-чөйрөдөн баш-аламан, чукул аракет этип, же көпкө созулган кокус таасирлер - педагогикалык процесси камсыздайт. Бул үч фактор «өнүгүү үч бурчтугунда», чокуларында « жайгашып», «П» - прогреске негиз болуп турат. «П» прогрес үч бурчтукка перпендикуляр багытта, тик бийикке умтулат.

Негизди түзгөн «өнүгүү үч бурчтугунун» жактары бирдей чондуктагы векторлор болуп, таасир этүүчү үч күч:

«F-табият», «T- тарбия» жана «H-туш келди» күчтөрү бирдей тең аракет этишсе, бийиктикке умтулган өнүгүү – прогресс «П», туура, диалектика закон

ченемдүүлүгүндө, изги нугунда өсөт. Бул жагдайда биз болочокто эң сонун «социалдык – биологиялык өнүм» алабыз.

Бирок да, адам баласы өтө татаал тутум болуп: кээ бир балакайга туура көрсөтүлгөн багыт - өмүрүн коштоп жүрөк жылдыз болот; башка бирөөнө табият кош колдоп берсе да, T- күчү солгун болуп турса, тыгыз көзөмөл аксап, ийри багыт күч алса, биз коом үчүн ортосаар кишини алабыз, а эгер эле сырткы «терс багыт» күч H - чоң болсо, анда антиинсан келип чыгуу коркунучу турат; чыгаан тарбиячы, өзү

мыкты инсан өз үлгүсүнө салып, жаманды – орто, ортону - жакшы, жакшыны – мыкты жасап чыгарууга жөндөмдүү экенин турмуш өзү тастыктап келет. Буга дүйнөлүк педагогиканын жана психологиянын дөө-шаалары: Сухомлинский, Шаталов, Аманашвили, Маслоу ж. б. дүйнөлүк педагогикада жасаган эмгектери орчундуу мисал боло алышат.

F – табият (fisics) фактору эң негизги түзүүчү боло туруп, ал гендердин (тукум куучулуктун) толук таасири менен чечмеленет. Антсе да өтө чоң F күчү деле T начар факторуна (тарбияга) алешем жооп берип, жакшы өөрчүүнү камсыз кыла албайт.

Иш жүзүндө көпчүлүк мерчемдерде «өзүн-өзү тарбиялоо» шыкагы да чечүүчү максат боло алат. Лейкин, тарбиялануучу ал деңгээлге жеткенче, «өзүн-өзү андап билгенче», көп убакыт, жаштык жигер, ыкчам кубат зымырап өтүп кетиши мүмкүн.

«Өнүгүү үч бурчтугу ΔFHT » өсүүчү «П» - прогресс чокусу менен бирдикте пирамиданы курушат. Бул пирамида – Хеопс пирамидасындай эң чоң, кооз жана түбөлүктүү, сырдуу болуп, адамдын психолого-педагогикалык аспектеринин пайдубалын түптөп, ага жашоо маңызын чечмелеп, андап-түшүнүүгө жарык берет. Пирамиданын негизги түркүк сызыгы – ал өспүрүмдүн ден соолугу. Чын-чынында ден соолук алмашылгыс, орду толгус байлык. Бекеринен «дени соонун – жаны соо (жандүйнөсү сак, жарык)» деп айтылбаган.

Тилекке каршы, акыркы он-он жылдарда өспүрүмдөрдүн, аларга улай студенттердин ден соолугу ойдогудай эмес. Бул жыйынтык Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму тарабынан да [2], Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоо министрлигинин корутунду билдирүүсүндө да көрсөтүлгөн [3].

Гиподинамия (аз кыймыл аракеттеги жүрүм-турум менен шартталган бейтаптык абал), натуура режимде жана калорияда аз тамактануу, стресс (психиканын чыңалуусу), нерв жана көрүү органдарынын маалымат менен ашыкча жүктөлүүсү, жетишсиз үй шарты, туура эмес механикалык жайгашууда акыл эмгеги менен жумуш жасоо (кыйшык олтуруп, өмгөктөп, өбөктөп китеп окуп, экран карап, көрүү мүмкүндүк кызматын чектеп алуу) ж.б. себептер менен шартталган өнөкөт оорулар билим алуучулардын жөндөмдөрүн жана ишмердүүлүгүн аксатат. Окумуштуу – физиологдор Л.Х. Гаркави, Г.М. Апанасенко, Л.А. Поповалар жогоруда саналып өткөн жагымсыз шарттарды, алардын ден соолукка көрсөткөн таасирин изилдешип, алар «көнүгүп кетүү бейтаптыктары» деп аталган топтогу ооруларды пайда кылаарын далилдешкен.

Көптөгөн изилдөөчүлөр калктын өнөкөт ооруларынын келип чыгышын, алардын аэробдук кубаттуулугунун (физикалык, механикалык жумуш жасоо жөндөмдүүлүгүнүн) төмөн деңгээли менен түшүндүрүшөт. Тарбия аспектисине келсек, ыкчам жашоо үлгүсүн жактоо жана аны чынап туруу өтө чоң мааниге ээ. Жаштардын (орто жаш менен

улгайгандар үчүн айрыкча, тулку- бою, кооздугу, сымбаты руханий бийиктиги – ички жандүйнөсүнүн байлыгы) жана сезимталдуулугу – баары кошулуп, бир ыргактагы аракетте болсо, анда жакшы натыйжа алып, көптөгөн ийгиликтерге жетишсе болот.

Албан-албан ийгиликтерди багынтуунун механиздеринин ок айлампаларынын (рычагдарынын) бири – бул көңкү кыргыз, акылман элибиздин улуу окумуштуу – этнографы, философу, филолог, коомдук ишмер, патриот уулу Хусейин Карасаев ой калчагандай, «...кыргыздын макал-лакаптарында Конфуцийдин ойлорунан да терең маани-маңыз камтылган» [4], деп баса көрсөткөндөй, этнопедагогикага кайрылуу жолу. Мурдагы жылдан (2014) баштап жаштар арасында (орто жаштагылар да четте карап турбай) түпкү кыргыздын нуска ыр-бийлеринин бири «Кара жоргону» жаңыртып, жайылтуу – кубанарлык көрүнүш. Бул ыр кош кабаттай баарын алкагына алып, кубат берип, руханий жаңырууну, маанайды бийиктетип, заманбап ойлонтуп, эргитип, көпчүлүктү жагымдуу дүргүтүп, сүйүнүч тартуулайт. Турмушта ушундай «руханий селдер» көп болуп, буудуң-чаң өзгөрүүдөн көрө, өткөнгө кайрылып, ата-бабалар баскан жолдун жарык төтөлөрүн эс-тутумдан нагыз жашоого алып чыгып, өзүбүздү бардык тараптан *ренессанс* нугуна дуушар кылсак, өсүп- өнүгүү даңгыр жолуна багыт алуу, жакшылыкка, бардемчиликке үмүт жагуу – алыс эмес келечекте күтөөрү талашсыз.

Чет элдик жарандар бекеринен биздин таптаза өнөрүбүзгө, тоо-суубузга, эл-жерибизге, жаратылышыбызга көз артып, суктанышпайт. Буга далил – байма-бай өткөрүлүп жаткан эл аралык фестивалдар, мисалы, «Кийиз-дүйнө», Бүткүл дүйнөлүк көчмөндөр оюну ж.б. дүйнөнүн туш-тарабынан катышуучуларды, ынтызар көрүүчүлөрдү тартып келет.

Кыргыз фольклорунун орду өйдөдө, цивил бийиктигинде. Оозеки жамактар, төгүлгөн ырлар, аския – куйкум сөздөр, кошоктор – маркумдарды оо дүйнөгө ыр-ый менен узатуу зыйнаты (тилекке каршы, бул салт шаарларда анча колдоого алынбай, унутулуп барат) накта кыргыз рухун, жүзүн чагылдырып келет [5]. Өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо фольклордун мааниси чоң жана кеңири. Ал – муундар байланышын бекелдеп, баалуулуктардын баасын арттырып, кылымдар закымында элди-эл кылып, этносту тутумдап келе жаткан: бири-бирин сыйлап-урматтоо («Улууга-урмат, кичүүгө ызат»), мээнеткечтик (эмгекчилдик – «саргая жөртсөн, кызара бөртөсүн»), сабырдуулук («сабырдын түбү – сары алтын»), руханий жана этнографиялык байлыктарды туу тутуу («туугандын топурагы – алтын», «өз аганды жаман деп, өзөксүз калба жашоондо») ж.б. асыл касиеттери менен кымбат. Биринчи кезекте жандүйнөнүн, кийин гана көрдүйнөнүн, жалпылап алганда, *дүрдүйнөнүн түгөнгүсү гүлазыгы, урабас пайдубалы* Ааламдашуу аракеттери этносторду жок болуп кетүү коркунучуна кириптер кылып, байыркы көңкү элдерди да

сезтентип турат. Биздин бекем ишенимбизде, бул коркунучту жеңип, аз сандагы эл «оп! тартып бараткан» *бүткүл дүйнөлүк технократия жүрүшүнө* биз жогоруда сунуштаган «өнүгүү үч бурчтугуна» негизделген «өсүү пира-мидасы» таканчыктап, кыргыз өзүн-өзү тааныган концепциясы – жети атасын так билип, жети муун кийинки уругуна – урпакка *негизги оюн – ынтымак, ырашкердик, таза тукум улоо* деген нуска түшүнүгүн кызыл сызык менен, түркүк-чынжыр баамы менен рух улап олтуруу вазийпасы туруштук бере алат.

Келечекке көз салып, ой чабыттатып олтуруп, үн менен гана эмес, түпкүрдөн – жүрөктөн жар салуу керекпи: тарыхтын өнүгүү даңгыр долунда өзүн жоготуп, тегин унутуп калбаш үчүн, этно эс-тутумуна, башкы булагына, терең тамырына назар сал, Элим! «Түгөнгөн сайын түтөгөн, кыйналган кезде чыйралган ...» элсиң. Кайрадан көкүрөктү көтөрүп, чоң элдерге (улуу дебейли, бардык эле этнос өз-өзүнчө улуу да, сыйлуу), көп сандагы элдерге тең ата болуп, тең тайлаша өмүр сүрүү үчүн, тукумуңду нуска тарбияда улап, илим-билим менен кенен «азыктанып», чымырканган эмгек кажет.

Жөн-жай эле чет элдиктер биздин сырткы гана эмес, ички дүйнөбүзгө, жан азыгыбызга кызыгышпайт.

Алар бүтүм дүйнөдө материалдык байлыктан мурун *руханий бийликтин зарылдыгын* түшүнүшкөн.

Биздин терең ишенимбизде, кыргыз болочок муундары «Кум-Төрдөй» алтын кенибиздин кор болгонуна карабай, тунук кашка сууларыбыз

цианидге ууланганына сестенбей, өзүнүн Көк тиреген Манас руху менен бүгүнкү цивилидүү, өнүккөн өлкөлөрдүн арасында так, таасын ордун таба алат. Ал үчүн ар бир ата-эне, мугалим, тарбиячы, тарбиялануучу, келечек тиреги «өнүгүү үч бурчтугунан» «өсүү пирамидасына» жетишүү керек. Бул механизмдин ок айлампасын ишке салуу эч качан кеч болбойт. Бүгүндөн - эртеңкиге, кылкылдап келе жаткан кыргыз көчү үчүн нурун өзгөчө чачкан кызыл Күнгө (биздин кырмызы Туубуздай!) мыкты зээнибизди, алпейим мээримибизди, сабырыбызды, эс-тутумубузду Мезгил таскагында түшүрүп албай, кайра бышыктап, көбөйтүп алып өтүүгө бизде F-күчү, табиятыбыз, ар бирибиздеги тоолуктун деми, баатырлардын уругу - гендери, көчмөндөрдүн көктүгү, Манастын руху жашайт.

Ааламдашуу Казатына тең салмоор күч!

Болгону «үргүлөп жүргөн, уктап бараткан гендерди» алпештеп ойготуп, болочоктун ак жарык жолуна багыттоо зарыл.

Адабияттар:

1. К. Абдыбалиева. Наше прогрессивное продолжение. // Вестник КГНУ им. Ж. Баласагына, спец. выпуск, 2015. – С. 156-158.
2. ВОЗ.// Доклад вице-президента организации за 2014.
3. Отчет министра здравоохранения за 2015г.// Журнал здравоохранения КР, № 12, 2015.
4. Х.К. Карасаев. Накыл сөздөр. Б.- 1998, 195 б.
5. Э. Көчүмулова. Тирүүнүн көркү сый болот, өлгөндүн көркү ый болот// Борбордук Азия Университети, Б., 2014. 461 б.

Рецензент: к.п.н. Молдокматова Н.Т.